

ALENA ZEL'OVÁ

A nemzeti kisebbségek identitása Szlovákiában

A Cseh és Szlovák Köztársaság etnikailag nem homogén állam. A csehek és a szlovákok mellett még négy más nemzeti kisebbség – a magyar, az ukrán, a lengyel, a német, sőt nem csekély számú cigány („roma”) – is él az országban. Csehszlovákia „bársonyos” forradalma azonban nemcsak az állampolgári identitás reneszánszát hozta, hanem felélesztette a nemzeti szellemet is, mely bizonyos mértékig megosztotta a forradalom viharos napjaiban kialakult egységet. Az etnikai problémák is felszínre kerültek, melyeket a múltban általában lebecsültek.

A Szlovák Köztársaságban a magyar és az ukrán kisebbség az ország lakosságának egytizedét alkotja. Körülbelül 600 000 magyar és 40 000 ukrán él Szlovákiában. E kisebbségek etnogenezise, történelmi fejlődése, identitása azonban lényegesen különbözik egymástól.

A társadalmi identitás elmélete az etnikai identitáson az egyénnek azt a szubjektív, emocionális és történelmi, kulturális, politikai, társadalmi tényeken nyugvó tudatát érti, amely az egyént egy bizonyos etnikai csoporthoz sorolja. Az etnikai identitás tehát az etnikai csoporthoz tartozás objektív tényének szubjektív tükröződése. Az etnikumot pedig olyan objektív kritériumok segítségével határozzák meg, mint a közös eredet, nyelv és kultúra, a közös történelem, vallás, életstílus stb., valamint a csoporthoz tartozás bevallása vagy a mások által való megjelölés alapján történő kategorizálás. Az etnikai identitás mind az objektív kritériumok, mind az etnikai identitástudat alapján vizsgálható. Az egyes mutatók különböző fontosságúak, de a nemzeti identitás vizsgálatának az identitástudat az egyetlen szükséges és elégséges feltétele.

Két vizsgálat adatainak felhasználásával megkísérlem a Szlovákia egyes nemzetiségű területein élő magyarok és ukránok identitástudatának elemzését, mind az etnikum objektív kritériumai, mind pedig az etnikai hovatartozás szubjektív tükröződése alapján. A nemzeti identitásra vonatkozó objektív adatokat az 1987-ben végzett vizsgálat során gyűjtöttük. A felmérés 500 olyan magyar személy megkérdezésén alapult, akik szlovák-magyar, és 500 olyan ukránra, akik szlovák-ukrán vegyes nemzetiségű területen élnek. Az adatgyűjtéshez strukturált kérdőívet használtunk. A válaszadókat személyi igazolványukba hivatalosan bejegyzett nemzetiségi hovatartozásuk alapján tekintettük magyarnak, illetve ukránnak. Emellett meggyőződünk az etnikai hovatartozás szubjektív érzésének meglétéről is. A válaszadók 15–60 év közöttiek voltak és valamennyi társadalmi réteget képviseltek.

A vizsgálat eredményei a szlovákiai magyar kisebbség erős etnikai homogenitását mutatják. Csaknem valamennyi hivatalosan magyar nemzetiségűként nyilvántartott válaszadó magyarnak vallotta magát. Többségük olyan családból származik, amelyben mindkét szülő magyar. A legtöbb válaszadónak magyar az anyanyelve, s ezen a nyelven folyékonyan beszélnek. A családon belül és polgártársaikkal is – munka közben vagy általában az életben – lényegében ezen a nyelven kommunikálnak. A válaszadók etnikailag többnyire homogén házasságban élnek, és gyermekeik is a magyar etnikumhoz tartoznak.

A szlovák és a magyar nyelv között igen jelentős a különbség, s az a tény, hogy a magyarok igen nagy koncentrációban élnek Dél-Szlovákiában, egyaránt elősegíti a magyar kisebbség homogenitásának fennmaradását. Az etnikumhoz tartozás az etnikai önazonosság szubjektív, pszichológiai érzésének forrásául is szolgál.

Adataink teljesen más képet mutatnak Szlovákia ukrán lakosai esetében. Ezért röviden vissza kell tekinteni e népcsoport eredetére és történelmére. E népcsoport Szlovákia észak-keleti részén élő tagjai ama ősi kárpátaljai néphez tartoznak, amely főbb, saját dialektust beszélő, saját folklórral rendelkező alcsoportra osztható. E népcsoportokat mind maguk, mind mások a rutén vagy ruszin névvel nevezték. Némelyikük az ukrán vagy orosz néphez tartozónak vallja magát, míg mások külön etnikai csoport tagjainak tekintik magukat. Az ötvenes évek elején adminisztratív beavatkozás következtében valamennyiüket ukránnak és az ukrán nemzethez tartozónak nyilvánították. Jóllehet még az értelmiség sem beszélte jól az ukrán irodalmi nyelvet, iskoláikban és az egész kulturális életben az ukrán nyelv használatát írták elő. Az erőszakos beavatkozás egyik példája volt a ruszinok nemzeti identitásához szorosan kapcsolódó görög-katolikus egyház betiltása, s a görögkeleti vallásra való áttérésük kikényszerítése. Ez az erőszakos módszer emlékeztet arra, ahogy Szovjet-Ukrajnában a második világháború után általában a ruszinokkal bántak. Ezt igen sok ruszin nem fogadta el, s inkább áttért a római katolikus vallásra, és szlováknak kezdte vallani magát. E népcsoport etnikai önazonosságának ambivalenciáit vizsgálatunk ugyancsak igazolta.

A személyi igazolványuk alapján hivatalosan ukrán nemzetiségüként nyilvántartott válaszadók 40 %-a vallotta magát ukránnak, körülbelül egyharmaduk ruszinnak, egynegyedük pedig szlováknak. Csupán egynegyedük tekintette anyanyelvének az ukránt, a többi ruszin anyanyelvűnek vallotta magát. Az ukrán nyelv használata a családon belüli és a mindennapi, közéleti érintkezésben ritka. Noha a legtöbb válaszadó etnikailag homogén családból származik, több mint felük szlovákkal házasodott össze és gyermekeiket is szlováknak nevelik.

Az említett erőszakos beavatkozás mellett, az ukrán-ruszin települések csökkenő koncentrációjával összefüggő urbanizáció és a ruszin nyelvjárások közeli rokonsága a szlovák nyelvvel, szintén kedvezőtlenül hat a jelenlegi ukrán-ruszin identitástudatra. Etnikai identitásuk leglényegesebb problémája az egyértelmű népnév hiánya. Jelenleg több etnikai megjelölés létezik: ukrán, ruszin, ruszin-ukrán, ukrán-ruszin. Ha pedig egy etnikai csoportnak nincs egy olyan neve, amellyel a közösséget egyértelműen meg lehet nevezni, akkor hiányzik a másság szubjektív lélektani értelmezhetőségének egyik lényeges forrása.

A másik vizsgálat célja a magyar és az ukrán identitástudat intenzitásának és tartalmának elemzése volt. E vizsgálat adatait a vegyes nemzetiségű szlovákiai területek etnikai viszonyait feltáró nagyobb kutatási program részeként 1990-ben gyűjtöttük. Két mintát vettünk: a magyar 495 főből, az ukrán 350 főből állt. A válaszadók életkora 15 évtől 65 évig terjedt, és minden társadalmi réteget képviseltek. Az etnikai identitástudatot értékskála segítségével mértük, melynek megszerkesztésénél feltételeztük, hogy a szlovákiai nemzeti kisebbségek identitása e csoportok bonyolult belső helyzetét tükrözi. Ez az etnikai önazonosítás, önazonosság mellett magában foglalja az adott kisebbséghez, az anyanemzethez, az anyaországhoz, s ahhoz az országhoz való tartozás érzését, amelyben jelenleg élnek. Az értékskála egyes kérdéseit e feltételezésnek megfelelően fogalmaztuk meg.

A magyarok etnikai identitás-értékskáláját a következő hat kérdés alapján igyekeztünk megállapítani:

- Mennyire érzi magát magyarnak?
- Mennyire érzi magát Csehszlovákiához tartozónak?
- Mennyire érzi magát a Szlovák Köztársasághoz tartozónak?
- Mennyire érzi magát a Magyar Köztársasághoz tartozónak?
- Mennyire érzi magát a szlovákiai magyar kisebbséghez tartozónak?

–Mennyire érzi magát az egész magyar nemzet részének?

Az ukrán kérdőív a következő nyolc kérdést tartalmazta:

- Mennyire érzi magát ukránnak?
- Mennyire érzi magát ruszinnak?
- Mennyire érzi magát szlováknak
- Mennyire érzi magát Csehszlovákiához tartozónak?
- Mennyire érzi magát a Szlovák Köztársasághoz tartozónak?
- Mennyire érzi magát Ukrajnához tartozónak?
- Mennyire érzi magát a szlovákiai ukrán-ruszin kisebbséghez tartozónak?
- Mennyire érzi magát az egész ukrán nemzet részének?

A második feltételezés szerint az etnikai identitástudat erőssége, intenzitása mennyiségileg is meghatározható. Éppen ezért a válaszadókat arra kértük, hogy egy 11 fokú skálán határozzák meg, hogy mennyire vonatkozik rájuk a kérdés. *Az egyáltalán nem* válasz 1-es osztályzatot, *az igen erősen* pedig 11-est kapott.

Az értékeléskor – a számítások első szakaszában – külön-külön számítottuk ki a magyar és az ukrán minta egyes kérdéseire adott értékosztályzatok átlagértékét és standard devianciáját.

A magyar mintában szereplő osztályzatok átlagértékét (M) és standard devianciáját (SD) az 1. táblázat szemlélteti. Ez azt mutatja, hogy a hivatalosan magyar nemzetiségként nyilvántartott válaszadók igen nagy mértékben magyarnak tartják magukat. – A „*mennyire érzi magát magyarnak?*” kérdésre adott válaszok átlagértéke magas, standard devianciája pedig alacsony. Ugyancsak megállapítható, hogy a válaszadók nagy mértékben a szlovákiai magyar kisebbséghez (e tekintetben a magyar minta magas átlagértéket mutat), s igen erősen a magyar nemzet egészéhez tartozónak is érzik magukat. Ezek az eredmények arra utalnak, hogy a szlovákiai magyarokban erős a kisebbségen belüli közösségi érzés, és ehhez kapcsolódóan él bennük a magyar nemzeti összetartozás egyetemesebb érzése. Az, hogy az egész magyar nemzet részének tekintik magukat, nem jelenti viszont azt, hogy a magyar államhoz, a Magyar Köztársasághoz tartozónak is érzik magukat. A „*mennyire érzi magát a Magyar Köztársasághoz (vagyis az anyaországhoz) tartozónak?*” kérdésre adott válaszok átlagértéke a magyar mintában alacsony volt. Ugyanakkor igen erős a válaszadók kötődése Csehszlovákiához, míg jóval kevesebben azonosulnak azzal a nemzeti állammal, melyben jelenleg élnek – a Szlovák Köztársasággal.

A magyar minta alapján megállapítható, hogy a válaszadók egyéni etnikai önazonossága erős, és szorosan kötődnek etnikai csoportjukhoz – vagyis a szlovákiai magyar kisebbséghez és a magyar nemzethez. Jóval gyengébben kapcsolódnak a Magyar Köztársasághoz, és Csehszlovákiával, illetve a Szlovák Köztársasággal azonosulnak:

Az etnikai identitásra vonatkozó értékskála kérdéseit az etnikum megállapítására használatos általános eljárásoknak (Miles, 1986; Thomas, 1986; Karklins, 1987) és a csehszlovákiai magyar és ukrán kisebbségről szerzett ismereteink alapján szerkesztettük meg. Az etnikai identitásstruktúra meglétének, valamint az egyes etnikai csoportok identitása főbb összetevőinek vizsgálatára a faktoranalízis módszerét alkalmaztuk.

Az adatfeldolgozásra statisztikai módszereket – a Pearson Bravais-féle korrelációs együtthatót – alkalmaztunk. A fontosabb összetevők elemzésére a varimax rotációs faktoranalízist használtuk. A magyar minta faktoranalízis mátrixát a 2. táblázaton mutatjuk be. Eszerint a magyar minta faktoranalízise két fontos tényezőt mutatott,

melyek a teljes variáció 66,0 %-át jelentik (mindkettő esetében a nem rotált sajátérték – eigenvalue 1-nél nagyobb). Az első faktor a variancia 40,5 %-át jelenti és a „magyarságtudattal” összefüggő négy 0,60 vagy ennél nagyobb betöltésű kérdést tartalmazza. Tartalmazza az egyéni önazonosságra (magyarnak tartja magát), a magyar nemzethez tartozásra, a szlovákiai magyar kisebbséghez tartozásra, s a Magyar Köztársasághoz tartozásra vonatkozó kérdéseket. A teljes variancia 25,5 %-át kitevő második faktort 0,80-nál nagyobb betöltésű két kérdéssel állapítottuk meg, melyek a Csehszlovákiához, illetve Szlovákiához való tartozás érzésére vonatkoztak. Ez a faktor – „a csehszlovákiaság érzése” – az államhoz fűződő viszonyra utal, amelyben élnek.

A szlovák–magyar vegyes nemzetiségű területeken élő magyarok etnikai identitástudatának struktúrája szempontjából két lényeges összetevőt kell megkülönböztetni. A „magyarságtudat” tényezője azt tartalmazza, hogy magyarnak tekintik magukat és azonosulnak más magyarokkal. A „csehszlovákiaság érzése” pedig azt jelenti, hogy ahhoz az államhoz tartozónak érzik magukat, amelyben élnek.

Az ukrán válaszadók számára készült értékskála kérdéseinek megfogalmazása során az ukrán-ruszin kisebbség etnikai identitásának jelenlegi tisztázatlanságából, kétértelműségéből kellett kiindulnunk. Őket arra kértük, határozzák meg, mennyire érzik magukat ukránnak, ruszinnak vagy szlováknak. Az ukrán minta egyes tételeinek átlagértékét és standard devianciáját a 3. táblázat mutatja. Az egyéni etnikai önazonosság átlagértékeinek összehasonlítása arra utal, hogy a hivatalosan ukrán nemzetiségűnek nyilvántartott válaszadók igen kis mértékben tartják magukat ukránnak (jóval inkább érzik magukat szlováknak). Ruszinként való önazonosításuk bizonyult a legerősebbnek. A szlovákiai ukrán-ruszin kisebbséghez való tartozásuk érzése szintén viszonylag erős. Kevésbé erősen érzik, hogy Ukrajnához vagy az ukrán nemzethez tartoznának, s ez összhangban áll csekély ukrán önazonosságtudatukkal. Másrészt igen erősen kötődnek Csehszlovákiához és a Szlovák Köztársasághoz – e két kérdésre adott válaszok átlagértéke a legmagasabb.

Az ukrán minta esetében nem találtunk olyan jól meghatározott egyéni etnikai önazonosságot, amely döntő mértékben a ruszinokkal és a szlovákiai ukrán-ruszin kisebbséggel való azonosulást mutatná. Igen erősen kötődnek viszont ahhoz az államhoz, amelyben élnek. Az Ukrajnához és az ukrán nemzethez való kapcsolódásuk mértéke minimális.

A főbb összetevők varimax rotációs faktoranalízise két tényezőt eredményezett (1-nél nagyobb sajátértékkel), amelyek az ukrán minta esetében a teljes variancia 77,8 %-át jelentik. Az első faktor magas betöltésű négy kérdése (0,45-nél nagyobb betöltéssel) a variancia 44,0%-át jelenti. Az első tényező, melyet „csehszlovákiai ruszinságtudatnak” nevezhetnénk, a ruszin nemzetiségre, a szlovákiai ukrán-ruszin nemzeti kisebbséghez tartozásra, s a Csehszlovákiához és a Szlovák Köztársasághoz való tartozásra vonatkozik. A variancia 33,8 %-át kitevő „ukrántudatra” vonatkozó második tényező három, 0,60-nál nagyobb betöltésű kérdést tartalmazott: az ukránként való önazonosságot, az ukrán nemzethez és Ukrajnához való tartozás érzését.

A szlovák-ukrán vegyes nemzetiségű területeken élő ukrán-ruszinok etnikai identitástudatának vizsgálatakor két fő összetevőt állapítottunk meg. A „csehszlovákiai ruszinságtudat” faktor a ruszin etnikai tudatot a Csehszlovákiához tartozás érzésével összefüggésben tartalmazza. Az „ukrántudat” faktor arra vonatkozott, hogy a megkérdezett mennyire tekinti magát ukránnak, s mennyire azonosul Ukrajnával és az ukrán nemzettel.

A kapott eredmények alátámasztották azt a feltételezésünket, hogy valamely etnikai csoport tagjainak identitása a különböző szintű és másrészt intenzitású etnikai hovatartozás tudatából alakul ki. Az etnikai identitás tartalma és erőssége a sajátos történelmi körülményektől és az adott etnikai csoport jelenkori helyzetétől függ. A kapott eredmények tehát e feltevéseinket megerősítették.

A szlovákiai magyar kisebbség tagjainak etnikai identitása döntően két fő összetevőből áll. Az első az, hogy mind egyéni, mind csoportszinten a magyarokkal, a magyarság egészével azonosulnak, a második pedig az, hogy Csehszlovákiával azonosulnak. Az első és a második faktor kérdéseire adott válaszok átlagértékeinek összehasonlítása azt mutatja, hogy az intenzitás tekintetében mindkettő hasonló vagy nagyjából hasonló mértékben játszik szerepet a magyar válaszadók etnikai identitásában.

A szlovákiai ukrán-ruszin kisebbség tagjainak etnikai identitása szintén két fő összetevőből áll: a ruszinsággal való azonosulás egyúttal a Csehszlovákiával való azonosulást jelenti, az ukránsággal való azonosulás pedig az Ukrajnához fűződő kapcsolatokat. E két faktor kérdéseire adott válaszok átlagértékei azt mutatják, hogy az intenzitás vonatkozásában az első a meghatározó. Míg a magyar kisebbség identitásában az anyanemzethez és az otthonukat jelentő országhoz fűződő viszony alkotja a főbb összetevőket, az ukrán-ruszin kisebbség esetében más a helyzet. Ha önazonosságukban a ruszin nemzetiség tudata a döntő, akkor hiányzik az anyanemzethez fűződő kapcsolat (mivel ilyen anyanemzet nincs is), s ezt a hiányt a Csehszlovákiához való kötődésük ellensúlyozza. A magyar mintában a válaszadók egyéni szinten is magyarként azonosítják magukat és közöttük a kisebbséghez és nemzetéhez való tartozás érzése is erős. Az ukrán mintában pedig az egyéni szintű etnikai önazonosság nem egyértelmű, s hiányzik a kapcsolat az anyanemzettel, ugyanakkor erősen azonosulnak azzal az állammal, amelyben élnek.

A fenti eredmények jól tükrözik mindkét nemzetiség történelmi sorsát és a szlovákoktól való objektív különbözőségük mértékét, egyszersmind a csehszlovákiai magyar és ukrán-ruszin kisebbség sorsának további alakulásáról is sejtetnek valamit. A válaszadók szociálpszichológiai megnyilvánulásai pedig azt mutatják, hogy a szlovákiai magyar kisebbség etnikai csoportként való további fennmaradásának megvannak a belső feltételei. Úgy tűnik viszont, hogy az ukrán-ruszinok esetében e belső feltételek hiányoznak, és tovább folytatódik asszimilációjuk.

Székely Dániel fordítása.

Irodalom

- Karklins, R.: *Determinants of ethnic identification in the USSR, the Soviet Jewish case*. Ethnic and Racial Studies, 1987. 1, 27–47.
- Miles, W. F. S.: *Self-identity, ethnic affinity and national consciousness: an example from rural Hausland*. Ethnic and Racial Studies, 1986. 4, 427–444.
- Thomas O. R.: *Culture and ethnicity: maintaining the distinction*. Australian Journal of Psychology, 1986. 3, 371–380.

1. táblázat

A magyar minta (N= 495) etnikai identitás értékskálája egyes tételeinek átlag-értéke (M) és standard devianciája (SD)

	M	SD
1. Mennyire érzi magát magyarnak	9,50	1,98
2. Mennyire érzi magát Csehszlovákiához tartozónak?	8,97	2,43
3. Mennyire érzi magát a Szlovák Köztársasághoz tartozónak?	7,84	3,16
4. Mennyim érzi magát a Magyar Köztársasághoz tartozónak?	5,83	3,38

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1991. 2. évf. 1.sz.

5. Mennyire érzi magát a szlovákiai magyar kisebbséghez tartozónak?	9,88	2,01
6. Mennyire érdekel magát a egész magyar nemzet részének?	9,08	2,64

2. táblázat

A magyar minta eredményeinek varimax rotált faktor mátrixa

	1. faktor betöltés	2. faktor betöltés	h ²
1. Mennyire érzi magát magyarnak?	.761	.213	.624
2. Mennyire érzi magát Csehszlovákiához tartozónak?	.124	.883	.795
3. Mennyire érzi magát a Szlovák Köztársasághoz tartozónak?	.022	.883	.795
4. Mennyire érzi magát a Magyar Köztársasághoz tartozónak?	.619	.294	.470
5. Mennyire érdekel magát a szlovákiai magyar kisebbséghez tartozónak?	.745	.348	.677
6. Mennyire érzi magát az egész magyar nemzet részének?	.826	.018	.633
Variációk százalékban	40.5	25.5	66.0
Sajátérték (eigenvalue)	2.430	1.582	

3. táblázat

Az ukrán minta (N=350) etnikai identitás értéksálaja egyes tételeinek átlagértéke és standard devianciája

	M	SD
1. Mennyire érzi magát ukránnak?	4.20	3.37
2. Mennyire érzi magát ruszinnak?	8.37	3.26
3. Mennyire érzi magát szlováknak?	4.79	3.10
4. mennyire érzi magát Csehszlovákiához tartozónak?	10.42	1.54
5. Mennyire érzi magát a Szlovák Köztársasághoz tartozónak?	10.33	1.65
6. Mennyire érzi magát Ukrajnához tartozónak?	3.54	3.24
7. Mennyire érzi magát a szlovákiai ukrán-ruszin kisebbséghez tartozónak?	8.72	2.89
8. Mennyire érzi magát az egész ukrán nemzet részének?	4.62	3.57

4. táblázat

Az ukrán minta eredményeinek varimax rotált faktor mátrixa

	1. faktor betöltése	2. faktor betöltése	h ²
1. Mennyire érzi magát ukránnak?	-.068	.614	.382
2. Mennyire érzi magát ruszinnak?	.683	-.135	.425
3. Mennyire érzi magát szlováknak?	-.210	-.118	.062
4. Mennyire érzi magát Csehszlovákiához tartozónak?	.496	-.207	.289
5. Mennyire érzi magát a Szlovák Köztársasághoz tartozónak?	.460	-.128	.252
6. Mennyire érzi magát Ukrajnához tartozónak?	-.026	.684	.469
7. Mennyire érzi magát a szlovákiai ukrán-ruszin kisebbséghez tartozónak?	.727	.195	.566
8. Mennyire érzi magát az ukrán nemzet egész részének?	-.033	.656	.431
Variációk százalékban	44.0	33.8	77.8
Sajátérték (eigenvalue)	1.627	1.250	

ALENA ZELOVÁ

Identity of ethnic minorities in Slovakia

The author has recently conducted an investigation into the ethnic identity of Hungarian and Ukrainian-Rusyn minorities in the Slovak Republic. Their findings of this survey show that the ethnic identity of members of the Hungarian minority is essentially made up of two main components: 1) strong identification with Hungarians (living either in Slovakia or in Hungary) at both individual and ethnic group level; 2) strong identification with Czechoslovakia as their dwelling place, although with good

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1991. 2. évf. 1.sz.

relations with the mother-country. - The Ukrainian-Rusyn sample offers a somewhat different picture: 1) ambiguous ethnic self-identification; 2) strong identification with Czechoslovakia; 3) in case of their self-identification as Ukrainians, no significant relationship to Ukraine proper is observed.